

KS. GINTER DZIERŻON

Uniwersytet Kard. Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Wydział Prawa Kanonicznego

ORCID 0000-0002-5116-959X

ZNACZENIE TERMINU „UŻYWANIE ROZUMU” W KANONICZNYM PORZĄDKU PRAWNYM

Treść: Wstęp. – 1. Księga I Kodeksu prawa kanonicznego „Normy ogólne”. – 1.1. Obowiązywalność ustaw kościelnych (kan. 11). – 1.2. Domniemania występujące w kan. 97 § 2 i 99. – 1.2.1. Wyznaczenie granicy wiekowej w kan. 97 § 2. – 1.2.2. Habitualne nieposiadanie używania rozumu i jego konsekwencje (kan. 99). – 2. Uszczegółowienie zasady określonej w kan. 11. – 2.1. Odpowiednie używanie rozumu przy składaniu ślubu (kan. 1191 § 2). – 2.2. Wystarczające używanie rozumu przy zawieraniu małżeństwa (kan. 1095, n. 1). – 3. Prawo o sakramentach. – 3.1. Zasada generalna określona w kan. 852 § 1 dotycząca chrztu dorosłych. – 3.2. Stan świadomości dorosłego pragnącego przyjąć sakrament chrztu św. (kan. 865 § 2). – 3.3. Stan świadomości wiernego pragnącego przyjąć sakrament bierzmowania (kan. 889 § 2). – 3.4. Przyjęcie pierwszej Komunii św. (kan. 914). – 3.5. Osiągnięcie używania rozumu warunkiem udzielenia sakramentu namaszczenia chorych (kan. 1004 § 1). – 4. Prawo karne. – 5. Problem przebłyków świadomości. – Zakończenie.

Wstęp

W kilku regulacjach Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku występuje pojęcie „używanie rozumu”¹. W związku z tym rodzi się pytanie o jego znaczenie? Postawione pytanie jest zasadne z uwagi na fakt,

¹ kan. 11, 97 § 2, 99, 852 § 1, 889 § 2, 914, 1004 § 1, 1005, 1095, n. 1, 1191 § 2, 1322, 1323, n. 6, 1324 § 1, n. 1–2.

że wiele pojęć języka prawnego nie ma znaczeń funkcjonujących w mowie potocznej, ale ma znaczenie prawne². Z tego powodu w pełni uzasadnione wydaje się podjęcie wysiłku badawczego zmierzającego do ustalenia znaczenia terminu *usus rationis*; apriorycznie nie można bowiem założyć, iż jego desygnat jest tożsamy ze znaczeniem występującym w codziennym obiegu, wiążącym się z funkcjonowaniem ludzkiego intelektu. Aby odpowiedzieć rzetelnie na postawione pytanie trzeba prześledzić zastosowanie pojęcia *usus rationis* w poszczególnych Księgach Kodeksu z 1983 roku. Pierwszą z nich jest pierwsza Księga „Normy ogólne”, której regulacje w doktrynie uznawane są za klucz interpretacyjny ustaw kościelnych³.

1. Księga I Kodeksu prawa kanonicznego „Normy ogólne”

Termin „używanie rozumu” występuje w trzech normach pierwszej księgi Kodeksu, jakimi są: kan. 11, 97 § 2 oraz 99.

1.1. Obowiązywalność ustaw kościelnych (kan. 11)

W kan. 11 ustawodawca ujął zasady generalne dotyczące obowiązywalności ustaw kościelnych. Jednym z wymogów wyszczególnionych w normie jest dysponowanie przez podmiot wystarczającym używaniem rozumu (*sufficiens rationis usus*). Generalnie idzie o poziom stanu psychicznego wiernego, warunkujący podleganie ustawodawstwu kościelnemu⁴. Komentatorzy wymóg ten wiążą z racjonalnym charakterem ustawy kościelnej. Wyjaśniając tę kwestię Julio García Martín argumentował: jeśli ustawa kościelna ma charakter racjonalny, to jego zdaniem jest czymś oczywistym, że jej zachowanie wymaga od wiernego posiadania odpowiedniego używania rozumu⁵.

² Szerzej na ten temat zob. G. DZIERŻON, *Zasady interpretacji ustaw kościelnych ujęte w kan. 17 KPK*, Studia Teologiczne – Historyczne Śląska Opolskiego 26(2006), s. 320-322.

³ Por. V. DE PAOLIS, A. D'AURIA, *Le norme generali di Diritto Canonico. Commento al Codice di Diritto Canonico*, Roma 2008, s. 53.

⁴ Por. Tamże, s. 122.

⁵ Por. J. GARCÍA MARTÍN, *Le norme generali del Codex Iuris Canonici*, Roma 1999, s. 94.

Komentatorzy są zgodni co do tego, iż używanie rozumu jest konieczne do zrozumienia ustawy⁶. Odnosząc się do tej kwestii Pio Vito Pinto przypomniał, że w przeszłości pełne używanie rozumu utożsamiano ze zdolnością do popełnienia grzechu ciężkiego; obecnie natomiast opcja interpretacyjna jest nieco odmienna, gdyż nawiązuje się w niej do pryncypiów prawa naturalnego wskazując, iż osoba powinna być zdalna do poznania natury i istnienia ustawy, a co się z tym wiąże winna być zdolna do podjęcia aktu prawnego nie w sensie abstrakcyjnym, ale konkretnym⁷. W publikacjach poświęconych tej tematyce wiąże się ten stan ze zdolnością do podjęcia aktu ludzkiego⁸.

Należy też zauważyć, iż w zapisie kan. 11 prawodawca nie określił jakim poziomem zdolności powinien dysponować podmiot; skonstatował jedynie generalnie, że powinien on dysponować wystarczającym używaniem rozumu⁹. Takie sformułowanie jest trafne, ponieważ komentowany kanon znajduje się w księdze pierwszej Kodeksu, w której ujęto założenia generalne dotyczące pewnej materii prawnej. Fundament tej zasady stanowi teoria aktu prawnego, zgodnie z którą używanie rozumu przejawiające się w zdolności podmiotowej winno być proporcjonalne do waloru aktu podejmowanego przez wiernego¹⁰.

⁶ Por. H. SOCHA, *Allgemeine Normen*, w: Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici, red. K. Lüdicke, t. 1, Essen 1985, ad 11, n. 8; B. GIULIANO, *Commento al can. 11 CIC*, w: Codice di Diritto Canonico commentato, red. A. Zambon, Milano 2017⁴, s. 107-108.

⁷ Por. P.V. PINTO, *Commento al can. 11 CIC*, w: Commento al Codice di Diritto Canonico, red. P. Pinto, Città del Vaticano 2001, s. 12.

⁸ Por. V. DE PAOLIS, A. D'AURIA, *Le norme generali...*, s. 123.

⁹ Por. J. GARCÍA MARTÍN, *Le norme generali...*, s. 94.

¹⁰ Por. V. DE PAOLIS, A. D'AURIA, s. 123: „Un soggetto gode di sufficiente uso di ragione quando è psichicamente in grado di conoscere l'esistenza e la natura della legge da osservare e qualora sia in grado di porre in essere un atto umano – cioè un'azione cosciente e volontaria [...]”.

1.2. Domniemanie zawarte w kan. 97 § 2 i 99

Nieco inną technikę legislacyjną zastosowano wprowadzając domniemanie w dwóch innych kanonach, jakimi są kan. 97 § 2 i 99.

1.2.1. Wyznaczenie granicy wiekowej w kan. 97 § 2

W kan. 97 § 2 KPK stosując presumpcję określono granicę używania rozumu. Postanowiono: „Małoletni przed ukończeniem siódmego roku życia, nazywa się dzieckiem, i uważany jest za nieposiadającego używania rozumu. Po skończonym siódmym roku życia domniemywa się, że posiada używanie rozumu”. Komentując ten kanon Remigiusz Sobański pierwszą zasadę uznał nie za presumpcję, ale za dyspozycję prawną, zgodnie z którą dziecko w kanonicznym porządku prawnym jest niezdolne do podjęcia jakichkolwiek aktów prawnych¹¹. Następna zasada natomiast wyrażona w drugim zdaniu kanonu jest domniemaniem *iuris tantum*, które może zostać obalone dowodem przeciwnym¹².

1.2.2. Habitualne nieposiadanie używania rozumu i jego konsekwencje (kan. 99)

W kan. 99 skodyfikowano kolejne założenie o następującej treści: „Ktokolwiek na stałe nie posiada używania rozumu, uznany jest za nieodpowiedzialnego i przyrównany jest dzieciom”. Odnosząc się do normatywnego zapisu „na stałe nie posiada używania rozumu” (*quicumque usu rationis habitu caret*) Amadeo de Fuenmayor stwierdził, iż idzie o trwałe zaburzenie umysłowe w sensie *censetur non sui compos*¹³; w innej pozycji z kolei określił ten stan jako habitualny brak

¹¹ Por. R. SOBAŃSKI, *Komentarz do kan. 97 KPK*, w: J. Krukowski, R. Sobański, *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. 1, Poznań 2003, s. 167.

¹² Por. F. URRUTIA, *De normis generalibus. Adnotationes in Codicem: Liber I*, Romae 1983, s. 61; R. SOBAŃSKI, *Komentarz do kan. 97 KPK*, s. 167; V. DE PAOLIS, A. D'AURIA, *Le norme generali...*, s. 294.

¹³ Por. A. DE FUENMAYOR, *Comento al can. 99 CIC*, w: *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*, red. A. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, t. 1, Pamplona 1996, s. 728.

jasności umysłu¹⁴. Helmut Pree z kolei nawiązując do terminologii funkcjonującej w kanonistyce uprawianej pod rządami Kodeksu pio-benedyktyńskiego posiłkuje się pojęciami *amentia* oraz *dementi*. Termin „amentia” odniósł on do kategorii *usus rationis*¹⁵. Według Pinto w kanonie tym prawodawca miał na myśli osoby absolutnie niezdolne do podjęcia aktu ludzkiego¹⁶. *Ratio legis* tej regulacji wynika z założenia, że uznaje się je za nieodpowiedzialne za podjęcie konkretnego działania; z tego powodu przyrównuje się je do dzieci¹⁷.

Zauważamy, iż zapisy trzech regulacji pierwszej Księgi Kodeksu „Normy ogólne” z aspektu legislacyjnego mają różny charakter. Zgodnie z kan. 11 wierny, aby podlegać ustawodawstwu kościelnemu powinien dysponować używaniem rozumu proporcjonalnym do waloru podejmowanego aktu. W kan. 97 § 2 i 99 natomiast zawarto domniemanie, w których wyznaczono wiekową granicę używania rozumu oraz określono prawne skutki habitualnego nieposiadania używania rozumu. W namyśle nad charakterem regulacji występujących w początkowej części Kodeksu trzeba być świadomym tego, iż mają one charakter generalny po to, aby mogły być implementowane i uszczegółowione w innych Księgach tego zbioru. Z takimi rozwiązaniami spotykamy się w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku.

2. Uszczegółowienie zasady określonej w kan. 11

Zasada ujęta w kan. 11 została uszczegółowiona w dwóch regulacjach: kan. 1191 § 2 odnoszącego się do składania ślubu oraz kan. 1095, n. 1 dotyczącego zdolności konsensualnej do zawierania małżeństwa.

¹⁴ Por. A. DE FUENMAYOR, *Comento al can. 99 CIC*, w: Código de derecho canónico. Edición bilingüe e anotada, Pamplona 2018⁹, s.139.

¹⁵ Por. H. PREE, *Allgemeine Normen*, w: Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici, red. K. LÜDICKE, t. 1, Essen 1985, ad 99, n. 3.

¹⁶ Por. P.V. PINTO, *Commento al can. 99 CIC*, s. 63.

¹⁷ Por. V. DE PAOLIS, A. MONTAN, *Il libro I del Codice: Norme Generali (can. 1–203)*, w: Il diritto nel mistero della Chiesa, red. Gruppo Italiano Docenti di Diritto Canonico, t. 1, Roma 1988, s. 335.

2.1. Odpowiednie używanie rozumu przy składaniu ślubu (kan. 1191 § 2)

W kan. 1191 § 2 postanowiono: „Jeśli prawo tego nie zabrania, wszyscy posiadający odpowiednie używanie rozumu są zdolni do składania ślubu”. Zauważamy, iż w tej regulacji pojawia się normatywny termin „odpowiednie używanie rozumu” (*congruens rationis usus*). Heinrich Reinhard wymóg ten uznał za minimalny¹⁸. Zapis, o którym mowa charakteryzuje się dużym stopniem abstrakcyjności pozostając w ścisłym związku z omawianym już w kan. 11. W kan. 1191 § 2 założenie to zostało bardziej uszczegółowione; odnosi się bowiem do konkretnej kategorii aktu, jakim jest ślub. Bardziej konkretnie, prawodawca domaga się, aby poziom rozeznania wiernego przy jego składaniu był adekwatny do jego wagi. Wyjaśniając tę kwestię Mario Marchesi stwierdził, iż używanie rozumu powinno być na takim poziomie, że pozwala wiernemu złożyć ślub w sensie aktu osobowego¹⁹.

2.2. Wystarczające używanie rozumu przy zawieraniu małżeństwa (kan. 1095, n. 1)

Pojęcie *usus rationis* występuje również w kan. 1095, n. 1, o następującym brzmieniu: „Niezdolni do zawarcia małżeństwa są ci, którzy są pozbawieni wystarczającego używania rozumu”. Interpretując ten kanon komentatorzy zwracają uwagę, iż ustawodawca nie mówi w nim o całkowitym pozbawieniu używania rozumu, ale o pozbawieniu wystarczającego używania rozumu²⁰. Oznacza to zatem, iż używanie rozumu, którym powinien dysponować nupturient, podobnie jak w przypadku ślubu, winno być proporcjonalne do waloru aktu, jakim

¹⁸ Por. H. REINHARD, *Heiligensamt: Gelübde und Aid*, w: Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici, red. K. Lüdicke, t. 3, Essen 1985, 1191 ad 2.

¹⁹ Por. M. MARCHESI, *Gli atti del culto divino (can. 1166–1204)*, w: Il diritto nel mistero della Chiesa, red. Gruppo Italiano Docenti di Diritto Canonico, t. 3, ROMA 1992, s. 312: „[...] l'uso di ragione deve essere tale che consenta al soggetto una capacità di emettere un atto di volontà personale”.

²⁰ Por. F. BERSINI, *Il diritto canonico matrimoniale. Commento giuridico-teologico-pastorale*, Torino 1994⁴, s. 95.

w tym wypadku jest małżeństwo²¹. Na marginesie należy dodać, iż w trakcie prac nad rewizją Kodeksu z 1917 roku określono tę niezdolność jako niezdolność totalną do wyrażenia konsensu z powodu choroby umysłowej lub zaburzenia, które uniemożliwia właściwe funkcjonowanie używania rozumu²².

Podsumowując ten passus należy zauważyć, iż ustawodawca kościelny w obu kanonach oparł się na zasadzie, zgodnie z którą używanie rozumu powinno być proporcjonalne do waloru podejmowanego aktu; w kan. 1191 § 2 chodzi o ślub; w kan. 1095, n. 2 natomiast o małżeństwo. W ostatniej regulacji pojawia się pojęcie „wystarczające używanie rozumu”; w kan. 1191 § 2 posłużono się natomiast terminem „odpowiednie używanie rozumu”, które jest synonimem poprzedniego, gdyż jednym z desygnatów terminu „odpowiedni” jest „wystarczający”²³.

3. Prawo o sakramentach

Termin „używanie rozumu” znajduje się również w kilku kanonach prawa o sakramentach (kan. 852 § 1, 865 § 2, 889 § 2, 914, 1004).

3.1. Zasada generalna określona w kan. 852 § 1 dotycząca chrztu dorosłych

W zapisie kan. 852 § 1 prawodawca określając zasadę „Przepisy zawarte w kanonach o chrzcie dorosłych stosuje się do wszystkich, którzy po wyjściu z dzieciństwa osiągnęli używanie rozumu” nawiązał do

²¹ Por. J.J. GARCÍA FAÍLDE, *Trastornos psíquicos y nulidad del matrimonio*, Salamanca 1999, s. 56-57; J.M. FERNÁNDEZ CASTAÑO, *Legislación matrimonial de la Iglesia*, Salamanca 1994, s. 263; G. DZIERŻON, *Brak wystarczającego używania rozumu (kan. 1095, n. 1 KPK)*, w: W. Góralski, G. Dzierżon, *Niezdolność konsensualna do zawarcia małżeństwa kanonicznego*, Warszawa 2001, s. 129.

²² Por. PONTIFICIA COMMISSIO CODICI IURIS CANONICI RECOGNOSCENDO, *Liber IV «De matrimonio», Sessio I 24-29.10.1966*, „Communicationes” 3(1971), s. 77; M.F. POMPEDDA, *L'incapacità sancite nel can. 1095. § 1. Il can. 1095 nn. 1-2 nell'economia della disciplina del matrimonio*, w: *Diritto matrimoniale canonico*, red. P.A. Bonnet, C. Gullo, t. 2, Città del Vaticano 2002, s. 25.

²³ Por. *Congruens*, w: J. Sondel, *Słownik łacińsko – polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s. 203; *Congruens*, w: A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko – polski*, Warszawa 1992, s. 144.

domniemania zawartego w kan. 97 § 2. Agostino Montan komentując ten kanon uwydatnił kwestię odpowiedzialności za podejmowaną decyzję, stwierdzając, iż ten kto nie jest odpowiedzialny w działaniu nie może być uznany za dorosłego, dlatego powinien być przyrównany do dziecka²⁴.

3.2. Stan świadomości dorosłego pragnącego przyjąć sakrament chrztu św. (kan. 865 § 2)

W 865 § 2 odniesiono się do stanu dorosłego pragnącego przyjąć chrzest, postanawiając: „Dorosły, znajdujący się w niebezpieczeństwie śmierci może być ochrzczony, jeśli mając znajomość głównych prawd wiary, ujawni w jakikolwiek sposób intencję przyjęcia chrztu i przyrzeknie, że będzie zachowywał nakazy chrześcijańskiej religii”. Zdaniem Bruno Pinguina w zapisie tej regulacji używanie rozumu wyraża się w woli przyjęcia tego sakramentu przy uprzednim założeniu minimalnej znajomości prawd wiary, co znajduje odzwierciedlenie w normatywnym wyrażeniu *in quovis modo intentionem suam baptismum recipiendi manifestaverit*²⁵. Zauważamy zatem, iż w kanonie tym punkt odniesienia stanowi stan świadomości dorosłego.

3.3. Stan świadomości wiernego pragnącego przyjąć sakrament bierzmowania (kan. 889 § 2)

W innym kanonie, jakim jest kan. 889 § 2 z kolei zawarto ustalenia w odniesieniu do sytuacji zwyczajnej wiążącej się z przyjęciem sakramentu bierzmowania, stwierdzając: „Poza niebezpieczeństwem śmierci, mający używanie rozumu wtedy godziwie przyjmuje bierzmowanie, gdy jest odpowiednio pouczony, właściwie dysponowany i może odnowić przyrzeczenia chrzcielne”. Według Agostina Montana wtrącenie „mający używanie rozumu” wskazuje na to, iż poza niebezpieczeństwem śmierci nieposiadający używania rozumu również

²⁴ Por. A. MONTAN, *Liturgia-iniziazione christiana-eucaristia-penitenza-unzione dei infermi-ordine*, w: *Il diritto nel mistero della Chiesa*, red. Gruppo Italiano Docenti di Diritto Canonico, t. 3, Roma 1992, s. 72.

²⁵ Por. B.F. PINGUIN, *Diritto sacramentale*, Venezia 2006, s. 118.

może przyjąć sakrament bierzmowania; w tym wypadku bowiem istotna jest bowiem wola przyjęcia na miarę swych możliwości²⁶. Ze względu na ten fakt ustawodawca w regulacji tej nie odniósł się do kwestii ważności sakramentu²⁷.

3.4. Przyjęcie pierwszej Komunii św. (kan. 914)

Kategoria „używanie rozumu” pojawia się również w kan. 914 o następującym brzmieniu: „Jest przede wszystkim obowiązkiem rodziców oraz tych, którzy ich zastępują, jak również proboszcza troszczyć się, ażeby dzieci, po dojściu do używania rozumu, zostały odpowiednio przygotowane i jak najszybciej posilały się tym Bożym pokarmem [...]. Do proboszcza należy również czuwać nad tym, by do Stołu Pańskiego nie dopuszczać dzieci, które nie osiągnęły używania rozumu [...]”. Jednym z warunków dopuszczenia do pierwszej Komunii św. jest dojście do używania rozumu. Gainni Trevisan komentując ten zapis zwrócił uwagę, iż w tym wypadku istotnym wymogiem jest zdolność poznania Misterium Chrystusa²⁸. Obowiązującą tutaj regułą jest zasada określona w kan. 97 § 2 KPK, co nie oznacza, że dziecko wcześniej nie może osiągnąć takiego rozeznania²⁹. Należy jednak zauważyć, iż niższy poziom rozeznania jest dopuszczalny w sytuacji nadzwyczajnej, to jest w niebezpieczeństwie śmierci; w tych skrajnych uwarunkowaniach bowiem wystarczy, że dziecko potrafiłoby odróżnić Ciało Chrystusa od zwykłego chleba (kan. 913 § 2 KPK). Odnosząc się do tego kanonu Marian Pastuszko pisał: „W praktyce zdarzają się trudności z dopuszczeniem do pierwszej Komunii św. niektórych grup dzieci. Chodzi głównie o dzieci, które nie są zupełnie zdrowe psychicznie. Jeśli psychiczna choroba dziecka jest pewne i stała, traktuje się je jak niemowlę i nie udziela się mu nawet

²⁶ Por. A. MONTAN, *Liturgia-iniziazione...*, s. 88.

²⁷ Por. J.A. FUENTES, *Comento al can. 889 CIC* w: Código de derecho canónico. Edición bilingüe e anotada, Pamplona 2018⁹, s. 579.

²⁸ Por. G. TREVISAN, *Commento al can. 914 CIC*, w: Codice di Diritto Canonico commentato, red. A. Zambon, Milano 2017⁴, s. 779.

²⁹ Por. K. LÜDICKE, *Heiligungsamt: Eucharistie*, w: Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici, red. K. Lüdicke, t. 4, Essen 1985, ad 914, n. 3.

Wiatyku, gdy zagraża mu śmierć”³⁰. Na marginesie należy zauważyć, iż w obowiązującej regulacji spotykamy się z ewolucją myśli prawodawcy kościelnego, gdyż w kan. 854 § 2 CIC/17 stanowiono, iż w takiej sytuacji dziecko powinno otrzymać Komunię św. (*possit ac debeat*)³¹.

3.5. Osiągnięcie używania rozumu warunkiem udzielenia sakramentu namaszczenia chorych (kan. 1004 § 1)

W kan. 1004 § 1 zapisano „Namaszczenia chorych można udzielić wiernemu, który po osiągnięciu używania rozumu, znajdzie się w niebezpieczeństwie śmierci na skutek choroby lub starości”. W pierwszej kolejności w kanonie tym bazowano na kryterium określonym w kan. 97 § 2; nie mniej jednak należy spostrzec, iż nie jest ono jedynym, ostatecznym wyznacznikiem, gdyż w kan. 1006 stwierdzono, iż „[...] tego sakramentu należy udzielić tym, którzy będąc przytomni na umyśle – przynajmniej pośrednio o niego prosili”. W tym kontekście powstaje jednak wątpliwość w kwestii udzielenia sakramentu tym, którzy w wypadkach drogowych utracili świadomość. Zdaniem komentatorów w przytoczonym kazusie powinien znaleźć aplikację zapis kan. 1004 § 2, zgodnie z którym w wątpliwości czy chory uzyskał używania rozumu należy dzielić sakramentu³². Zasadę tą należy aplikować także do osób poważnie chorych psychicznie³³.

Z analiz przeprowadzonych w tej części opracowania wynika, iż prawodawca w większości analizowanych norm pojęcie „używanie rozumu” wiąże ze stanem świadomości przejawiającym się w rozpoznaniu koniecznym do podjęcia konkretnego aktu prawnego, jakim w tym wypadku jest wola przyjęcia sakramentu. Nieco inną technikę legislacyjną zastosowano w kan. 852 § 1 określając zasadę generalną dotyczącą chrztu dorosłych; w tym wypadku bowiem oparto się

³⁰ Por. M. PASTUSZKO, *Najświętsza Eucharystia według Kodeksu Jana Pawła II*, Kielce 1997, s. 147.

³¹ Por. K. LÜDICKE, *Heiligungsamt: Eucharistie*, ad 913, n. 5.

³² Por. E. ZANETTI, *A chi conferire il Sacramento dell'Unzione degli infermi*, Quaderni di Diritto Ecclesiale 9(1996), s. 301-303.

³³ Por. L. GHIZZONI, *Dare i sacramenti agli handicappati psichici gravi?* Quaderni di Diritto Ecclesiale 4(1991), s. 180-183.

na domniemaniu zawartym w kan. 97 § 2. Trzeba też zauważyć, iż poprzez implementację tej presumpcji w obszar norm dotyczących sakramentu chrztu zapis kan. 852 § 1 rzutuje na dalsze ustalenia normatywne w tej materii występujące w innych kanoniach prezentowanego obszaru prawa kościelnego.

4. Prawo karne

Pojęcie *usus rationis* funkcjonuje też w regulacjach prawa karnego. I tak zasada ujęta w kan. 99 znalazła aplikację w kan. 1322, zgodnie z którym „Habitualnie pozbawionych używania rozumu uważa się za niezdolnych do popełnienia przestępstwa”. Prawodawca kościelny uznał osoby te za nieodpowiedzialne, gdyż uważa, iż nie są one zdolne do dokonania aktu ludzkiego³⁴. Z uszczegółowieniem tej zasady spotykamy się w kan. 1323, n. 6, w której postanowiono „Nie podlega żadnej karze, kto w chwili przekraczania ustawy lub nakazu nie posiadał używania rozumu”. Należy zauważyć, iż w porównaniu do kan. 1322 w regulacji tej idzie o niehabitualny brak używania rozumu; takie rozumienie wynika z faktu, iż w jej zapisie się znalazły się przepisy kan. 1324 § 1 n 2 oraz 1325 KPK³⁵. W kanonie tym zatem chodzi o stan aktualny³⁶. Konkludując podkreślić, iż przytoczone zapisy mają charakter domniemań.

5. Problem przebłyków świadomości

W związku z prezentowanym zagadnieniem w publikacjach porusza się jeszcze kwestię przebłyków świadomości. W psychiatrii przez ten stan rozumie się nie wyzdrowienie, ale znaczące złagodzenie bądź zniknięcie symptomologii choroby, co przejawia się

³⁴ Por. J. SYRYJCZYK, *Sankcje w Kościele. Część ogólna komentarz*, Warszawa 2008, s. 125.

³⁵ Por. M. MOSCONI, *Commento al can. 1323 CIC*, w: *Codice di Diritto Canonico commentato*, red. A. Zambon, Milano 2017⁴, s. 1073.

³⁶ Por. J. BERNAL PASCUAL, *Comento al can. 1323 CIC*, w: *Código de derecho canónico. Edición bilingüe e anotada*, Pamplona 2018⁹, s. 830; F. NIGRO, *Commento al can. 1323 CIC*, w: *Commento al Codice di Diritto Canonico*, red. P. PINTO, Città del Vaticano 2001, s. 771.

w odzyskaniu mniej lub bardziej kompletnym uprzedniej funkcjonalności psychicznej³⁷.

W czasie kodyfikacji konsulatorzy stali na stanowisku, iż ci którzy są habitualnie pozbawieni używania rozumu pozostają takimi nieprzerwanie przez cały czas³⁸. Zasada ta została implementowana do kan. 1322, zgodnie z którym „Habitualnie pozbawionych używania rozumu uważa się za niezdolnych do popełnienia przestępstwa, choćby wydawali się zdrowi w chwili przekraczania ustawy lub nakazu”³⁹. Zauważamy, iż w tym wypadku mamy do czynienia z presumpcją *iuris et de iure*⁴⁰. Tytułem uzupełnienia należy dopowiedzieć, że zapis kan. 1322 nie dotyczy stanu przejściowego, w sensie chwilowego braku używania rozumu⁴¹. Komentując tę regulację Jerzy Syryjczyk stwierdził: „Prawodawca kościelny w kan. 2201 § 2 KPK z 1917 i w kan. 1322 oraz nauka prawa kanonicznego w pełni potwierdzają niepoczytalność osób habitualnie pozbawionych używania rozumu, u których remisja choroby jest dość rzadka i krótkotrwała, ale także u chorych, którzy wydają się zdrowi przez dłuższy czas. Przeblyski świadomości świadczą tylko o chwilowym i przejściowym złagodzeniu choroby. Natomiast w rzeczywistości stan patologiczny chorej psychicznie osoby jest stały. Z tego powodu pomimo przeblysków świadomości lub prawidłowego funkcjonowania sfery psycho-wolitywnej, prawodawca uznaje takie osoby za absolutnie niepoczytalne i niezdolne do popełnienia przestępstwa”⁴².

³⁷ Por. G. ZUANAZZI, *A proposito dei lucida intervalla*, Quaderni dello Studio Rotale 19(2009), s. 163-164.

³⁸ Por. PONTIFICIA COMMISSIO CODICI IURIS CANONICI RECOGNOSCENDO, *Liber I-Synthesis laboris-Synthesis laboris De personis* 2, Communicationes 6(1974), 95.

³⁹ Por. V. DE PAOLIS, A. MONTAN, *Il libro I del Codice...*, s. 335; V. DE PAOLIS, A. D'AURIA, *Le norme generali...*, s. 123; F. URRUTIA, *De normis generalibus...*, s. 16; L. CHIAPPETTA, *Il Codice di Diritto Canonico. Commento giuridico – pastorale*, t. 1, Roma 1996, s. 54.

⁴⁰ Por. V. DE PAOLIS, A. MONTAN, *Il libro I del Codice...*, s. 335.

⁴¹ Por. J. SYRYJCZYK, *Sankcje w Kościele...*, s. 126.

⁴² Por. Tamże.

Kontynuując należy zwrócić uwagę, iż z nieco innym podejściem do kwestii przeblysków świadomości spotykamy się w prawie małżeńskim. Dawna judykatura rotalna poruszała ten problem wyłącznie odniesieniu do kategorii *usus rationis* (kan. 1095, n. 1); obecnie natomiast wiąże go również z kwestią rozeznania oceniającego oraz niezdolności natury psychicznej do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich (kan. 1095, n. 2–3).

Według Gianfrancesco Zuanazziego kanonistyczny koncept *lucida intervalla* różni się od konceptu psychiatrycznego. W psychiatrii bowiem wystarczy odzyskanie zdolności społecznej; w kanonistyce natomiast idzie o odzyskanie właściwego rozeznania proporcjonalnego do waloru podejmowanego aktu⁴³. Ponadto należy dodać, iż zdolności do zawarcia małżeństwa nie pojmuje się w kategoriach maksymalistycznych, ale minimalistycznych; z takimi założeniami pozostaje również w ścisłym związku koncept przeblysków świadomości. W judykaturze rotalnej, jak i doktrynie nie wyklucza się, iż nawet dotknięci poważną anomalią w stanie remisji mogą ważnie zawrzeć małżeństwo⁴⁴.

Zakończenie

Z przeprowadzonych analiz wynika, iż występująca w normach kodeksowych kategoria „używanie rozumu” nie jest kategorią psychologiczną, ale kategorią kanoniczną. W związku z tym należy udzielić odpowiedzi na postawione we „Wstępie” opracowania pytanie: jakie jest prawne znaczenia tego pojęcia? Odpowiadając na to pytanie na początku należy zwrócić uwagę, iż prawodawca kościelny operując tym pojęciem w kilku regulacjach funkcjonujących w obszarze prawa o sakramentach uwydatnił w sposób szczególny jego walor poznawczy w sensie posiadania przez podmiot działający właściwego rozeznania podczas przyjmowania sakramentów. Zapisy kanonów mogłyby sugerować, iż interesującą nas kategorię należałoby łączyć

⁴³ Por. G. Zuanazzi, *A proposito dei lucida...*, s. 164.

⁴⁴ Por. G. DZIERŻON, *Wpływ schizofrenii na ważność małżeństwa kanonicznego*, *Ius Matrimoniale* 10(2005), s. 41-47.

wyłącznie z funkcjonowaniem sfery intelektualnej. Tak jednak nie jest. W naszymyśle bowiem nad interesującą nas kwestią należałoby bowiem nawiązać również do założeń uprzednich wyartykułowanych w teorii aktu prawnego. Założeniem kluczowym w tej teorii jest woluntaryzm. Otóż skuteczność podejmowanych działań w porządku prawnym uzależniona jest nie tylko od sfery intelektualnej, ale przede wszystkim do sfery wolitywnej. Stąd też kategorię *usus rationis* należy pojmować w kategoriach aktu intelektualno-wolitywnego. Przykładem takiego pojmowania może być zapis kan. 1057 § 2, w którym prawodawca kościelny odnosząc się do kwestii zgody małżeńskiej nie ujął jej w kategoriach aktu intelektu, ale aktu woli.

Opierając się na tej teorii trzeba dopowiedzieć, iż kategorię „używanie rozumu” należy wiązać ze zdolnością podmiotową do podjęcia aktu; ta zaś powinna być proporcjonalna do waloru podejmowania konkretnego działania. Zasada ta znalazła odzwierciedlenie w kan. 11 oraz uszczegółowienie w kan. 1191 § 2 oraz 1095, n. 1, w których spotykamy określenia „odpowiednie używanie rozumu” czy też „wystarczające używanie rozumu”.

Przeprowadzone analizy wskazują również na to, iż prawodawca kościelny szczególnie w prawie karnym nie uzależnił oceny istnienia odpowiedniego używania rozumu od dyskrecjonalności osoby trzeciej, gdyż wprowadził domniemania zarówno *iuris et de iure*, jak i *iuris tantum*. Zastosowanie tego typu technik legislacyjnych wiąże się z faktem, iż nie wykluczył w pewnych sytuacjach możliwości wystąpienia prawdopodobieństwa bądź też wystąpienia niepewności oceny. Kanoniści utrzymują, iż celem wprowadzenia takich rozwiązań jest protekcja sprawiedliwości⁴⁵. Inaczej ma się rzecz z prawem małżeńskim. W obszarze tym bowiem pozostawiono ocenę właściwego używania rozumu dyskrecjonalności gremium sędziowskiemu rozstrzygającemu sprawę o stwierdzenie nieważności małżeństwa.

⁴⁵ Por. A.S. SÁNCHEZ, *La presunzione do validità dell'atto giuridico nel diritto canonico*, Milano 2006, s. 52-54.

The meaning of the term „the use of reason” in canon law

In the presented study, the author attempted to define the normative meaning of the term „the use of reason”. The conducted analyzes show that this term is not a psychological category, but a canonical one. Based on the assumptions of the normative legal theory, it was shown that it is not only an act of the intellect, but an intellectual-volitional act related to the subjective ability to take action. According to the author, it should generally be associated with human discernment, which should be proportional to the value of a specific act. The author showed that in systemic solutions, the judgement of an individual's condition depends on the discretion of a third party; the exception is the area of criminal law, where the legislator introduced a number of presumptions, both *iuris et de iure* and *iuris tantum*.

Keywords: canon law; the use of reason; normative legal theory

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne; używanie rozumu; teoria aktu prawnego

NOTA O AUTORZE

Ks. prof. dr hab. Ginter Dzierżon – kierownik Katedry Historii, Teorii i Norm Ogólnych Prawa Kanonicznego na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Autor ponad 270 opracowań z zakresu prawa małżeńskiego, norm ogólnych prawa kanonicznego oraz teorii prawa, w tym sześciu monografii. Członek Consociatio Internationalis Iuris Canonici Promovendo (Rzym) oraz Stowarzyszenia Kanonistów Polskich.